

УДК: 321.011.7

Юлія Подаєнко

НАЦІОНАЛЬНА ДЕРЖАВА В ДОБУ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

У статті характеризується процес трансформації ролі національної держави під впливом суспільно-політичних процесів, що відбуваються сьогодні у світі. Особлива увага звертається на позиції західноєвропейських дослідників щодо зміни національно-державницької парадигми міжнародних відносин на глобальну.

Ключові слова: національна держава, глобалізація, наднаціональність, громадянство, ідентичність, світовий порядок, парадигма, міжнародні відносини.

Podayenko Y. National state in epoch of globalization.

This article deals with processes of nation-state role transformation in modern international social and political conditions. The huge emphasis author puts on the conception of changing the national-state paradigm on one the global one.

Key words: nation-state, globalization, supranationalism, citizenship, identity, global order, paradigm, international relations.

Подаєнко Ю. Национальное государство в эпоху глобализации.

В статье характеризуется процесс трансформации роли национального государства под влиянием общественно-политических процессов, которые происходят сегодня в мире. Особенное внимание обращается на позиции западноевропейских исследователей относительно изменения национально-государственной парадигмы международных отношений на глобальную.

Ключевые слова: глобализация, гражданство, парадигма, наднациональность, национальное государство, международные отношения, идентичность, мировой поорядок.

Близько 200 мільйонів людей нині живе поза межами країни свого народження, це є 25% населення світу (починаючи з 1990,

за даними ООН). Новітні технології та масові міграції допомагають зробити світ набагато тіснішим місцем, проте, нині люди, як не дивно, відчувають себе ще більш відмінними від інших, ніж це спостерігалось раніше. Сьогоднішні держави прийшли до того, що їх населення стало все більш гетерогенним: його складають люди, які спілкуються різними мовами, мають різні традиції, сповідують різні релігії, мають відмінну національну приналежність. У сучасному глобалізованому світі, де відмінності формують стандартну картину життя, люди стали більш мобільними, менш чутливими до націоналістичних стереотипів, толерантнішими; вони мислять широко, глобально та не бажають обмежувати себе жодними межами: ані територіальними, ані мовними чи релігійними. Основними рисами процесів глобалізації, на думку російського дослідника А. Румянцева, є те, що вона являє собою релятивацію фізичних відстаней, подолання чи зниження їх значимості як економічного, політичного та соціального чинника [4]. Це призводить до того, що випробуванням піддаються багато традиційних інститутів суспільства, сутність яких визначається серед іншого й територіальним фактором, зокрема це стосується держави. Нині, у так звану “добу глобалізації”, ми спостерігаємо тенденції відмови від традиційної держави-нації та всезагальної уніфікації образів життя у транскордонному суспільстві. Суттєвих змін при цьому зазнає концепт “національна держава”, що ліг в основу Вестфальської моделі світоустрою та тривалий час (1648 – 1945 рр.) був основною нормою ведення міжнародних відносин. Таким чином, в умовах формування глобального світового порядку та в результаті поступової зміни міжнародної політичної системи все гостріше постає завдання визначення історичних перспектив держави.

Питання нації та націоналізму так само як і глобалізації отримали певне висвітлення в науковій літературі. Так, цими проблемами займаються вчені З. Бауман, Е. Гідденс, У. Бек, Д. Арчібугі, Р. Робертсон, В. Іноземцев, Р. Фалк, Ф. Фукуяма тощо. Серед авторів, чії праці присвячені аналізу впливу глобалізації на політичну організацію суспільства, слід виділити, насамперед: Д. Хелда, Е. Сміта, А. Фрімана, С. Кастельса, А. Румянцева, Б. Капустіна, О. Андреєву, А. Блінова та інших.

З огляду на безумовну актуальність та, водночас, незначну дослідженість цієї проблематики в науковій літературі, **метою статті** є здійснення ґрунтовного теоретичного аналізу процесу переосмислення ролі національної держави під впливом суспільно-політичних процесів, що відбуваються сьогодні у світі.

Чимало труднощів та протиріч при аналізі національної держави в добу глобалізації пов'язані з неточністю та розмитістю розуміння і трактування феномена глобалізації на категоріальному рівні. Адаже питання вияву закономірностей та тенденцій глобалізації, оцінка ступеня її невідворотності та корисності для світової спільноти, пошук засобів, ідей, норм та інститутів, що здатні пом'якшити соціальні протиріччя та конфлікти, якими вона супроводжується, досі чітко не розроблені науковою спільнотою. Мало дослідженими є також аспекти трансформації та переосмислення ролі національної держави у сучасну добу глобалізації.

Єдине, в чому дослідники нині узгоджують свої позиції, це те, що глобалізація виражається, насамперед, у значному ускладненні світу, стиранні граней між зовнішньою та внутрішньою політикою, економікою. Сучасна глобалізація є процесом не лише незавершеним, його нерівномірний розвиток супроводжується різного масштабу контртенденціями та суперечливими супутніми явищами. Водночас, “глобалізація постає сьогодні перед нами як неминучий етап історичної динаміки”, вважає А. Блінов [3, 46].

Так чи інакше, але глобалізація та процеси, пов'язані з нею, сьогодні ставлять нові виклики існуючому міжнародному суспільно-політичному ладу, заснованому колись на легітимному співіснуванні низки суверенних націй-держав, що нині делегують частину свого суверенітету різного роду наддержавним структурам для отримання економічних, безпекових та політичних переваг “добросусідства” (яскравим прикладом слугують процеси активного формування та розширення Європейського Союзу). Таким чином, сучасна національна держава потребує уточнення свого нинішнього соціально-політичного статусу та інституційно-правового положення, зміни наявних функцій на користь більш необхідних та адекватних умовам сьогодення.

Держава завжди була і залишається одним із найсильніших гравців на міжнародній політичній арені. Форма публічно-владної організації сучасного суспільства пов'язана саме з державою, що, за визначенням А. Блінова, являє собою “особливу інституційно-правову реальність, за допомогою якої здійснюється процес легітимації пануючого політичного порядку” [4, 32]. Щодо поняття “національна держава” (від франц. *“etat-nation”* – держава-нація чи англ. *“nation-state”* – нація-держава), воно представляє собою фундаментальну теоретичну категорію, що традиційно виражає історично складену, суверенну, централізовану державу. Варто зауважити, що під національною державою найчастіше розуміється політична організація суспільства, що сформувалася в індустріальну добу, легітимність якої забезпечується представленням та захистом інтересів індивідів, що входять до її складу на основі ідей та цінностей соціокультурної, духовної, історичної, мовної, територіальної згуртованості та єдиного рівня економічного розвитку.

Національна держава, являючи собою історичний тип організації публічної влади, є перехідним етапом у розвитку державності та передуює появі більш універсальних, масштабних у просторово-територіальному та демографічному плані соціальних союзів (утворень) з більш високим ступенем внутрішньої однорідності та інтегрованості всіх членів. При взаємодії із зовнішнім середовищем вона виступає як єдине ціле. Так, наприклад, К. Гоулдман вважає, що для теорії міжнародних відносин немає більш важливого поняття, ніж національна держава, тому що саме національна держава є основним компонентом всього міжнародного, тому що “без держави немає і міжнародних відносин” [4, 34].

Водночас, характерною рисою сьогодення є те, що національна держава, що на різних етапах історичного розвитку виступала перетворюючим та впорядковуючим елементом суспільної організації, у своєму нинішньому стані стала недостатньо ефективним інструментом для досягнення глобальних цілей цивілізації. Динамізм економічного та соціального життя нині розсуває національні кордони та не може бути більше контрольований національними урядами, вважає С. Кастельс [8]. Швидкі вдосконалення засобів транспорту та комунікації,

призводять до непередбачуваного зростання рівня міжкультурної комунікації. Крім того, глобалізаційні процеси призводять також до зростання різного роду міграційних процесів, що також передбачають обмін національно-культурним досвідом та розширення світогляду. Розвинувшись економічно, глобалізація призвела до непередбачуваних політичних і соціально-культурних наслідків: люди, будучи мешканцями одного місця, бажають водночас належати до універсального світу, бути його громадянином. Таким чином, глобалізація завдає принципових змін традиційним інститутам суспільства, пропонуючи натомість абсолютно нові, пристосовані до її умов, зразки (замість національних компаній чи підприємств – ТНК; замість внутрішньодержавних засобів комунікації – глобальну мережу Інтернет; замість держави – різного масштабу наддержавні структури та утворення). Глобалізація, як уявляється, є абсолютно новим напрямом розвитку міжнародних відносин та формування подальшого світового порядку. “Глобалізація є сучасним виявом руху історії”, пише Ф. Фукуяма [6]. На думку більшості західних політологів, світ нині інтегрується завдяки розвиткові технології, торгівлі й інвестиціям, завдяки обміну думками, який стимулює економічне зростання і створює підвалини для поширення демократії.

У результаті описаних процесів, такі характеристики, як: етнос, народ, нація, стають, як уявляється, все більш “розмитими”, а реальний онтологічний статус цих суспільств постійно піддається сумніву. Приналежність індивіда до тієї або іншої референтної групи визначається, в першу чергу, його відношенням до однієї або одночасно декількох з них. Часом, дуже важко визначити до якої спільноти належить індивід, а тим більше встановити чіткі рамки внутрішньої однорідності даної соціальної структури.

Іншим напрямом трансформації національної держави в добу глобалізації є її місце у політичній системі суспільства. Ще нещодавно дослідники впевнено вважали національну державу центральним інститутом політичної системи суспільства. Під поняттям “держави”, на думку В. Чірккіна, варто розуміти “універсальну політичну організацію суспільства, що во-

лодіє особливою публічною владою та спеціалізованим апаратом регулятивного впливу, виражає, насамперед, інтереси домінуючого соціального прошарку (класу) та виконує загальні для суспільства задачі” [4, 35].

Основоположними ознаками національної держави завжди вважалися: суверенітет, територія, наявність особливої політичної структури, нації, громадянського суспільства, політичної та юридичної рівності людей, участі громадян у процесі державного управління як безпосередньо, так і через уповноважених на те представників.

Крім того, ідея національної держави має підвищене легітимуче значення. З часів Вестфальського миру, основою сучасного світового порядку є незалежна, суверенна національна держава, що конвенційно возведено в ранг вищого міжнародного принципу. Разом з тим, не існує абсолютно сталого порядку: він постійно змінюється, набуваючи нових організаційних форм. Як наслідок, нині йдеться про процес формування нової глобальної політичної системи (поствестфальської) – універсальної інфраструктури управління світовими процесами. Цей глобальний порядок визначається, на думку А. Блінова, як об’єктивно створювана в епоху глобалізації, на основі реалізації норм міжнародного права, система взаємозв’язків між учасниками міжнародних відносин (в першу чергу, державами), що характеризується розподілом між ними взаємних прав та обов’язків [4, 52].

Дані процеси отримали закріплення в концепціях науковців про зміну національно-державницької парадигми міжнародних відносин на нову – глобальну. Низка західноєвропейських дослідників (У. Бек, Д. Хелд, Дж. Деланті, Д. Арчібуті та ін.) пишуть про те, що “процес формування надцивілізаційної спільноти, універсальної, або точніше універсалізуючої, цивілізації вже розпочався. Вона інтегрує, мобілізує та водночас уніфікує суспільства, що належать до різних цивілізацій” [10].

Національна держава, є підстави вважати, вступає у суттєві протиріччя з глобальним порядком, що формується. Держави, як традиційні актори міжнародних відносин, стають все менш ефективними та більш вразливими порівняно з новими акторами, у боротьбі з усе більш зростаючими антидержавницькими тенден-

ціями. При цьому відбувається значне посилення ролі міжнародних організацій, що набувають наднаціонального характеру.

Російський дослідник А. Блінов наголошує на тому, що “нова політична система, що складається, спрямована на інтенсифікацію інтеграційних процесів та об’єднання держав, з одного боку, та вибудовування внутрішньої ієрарії – з іншого” [4, 54]. Таким чином, у цих умовах відбувається радикальний перегляд національної державності, що піддається подвійному пресінгу: впливові міжнародної та наднаціональної спільності зверху, а також локальних та регіональних структур – знизу.

Характер, глибину і ступінь прояву кризи національної держави, яку багато вчених пов’язують з кризою суверенітету, допомагають оцінити функції держави. Саме тому одним з позитивних проявів глобалізації вважається, за висловом А. Блінова, “розвантаження”, “повернення” держав, тобто “перехід від збитковості до їх нормального функціонування”, обмеженого роллю підтримки правопорядку як у межах власної юрисдикції, так і поза її межами (концепція “держава – нічний вартовий”) [4, 55].

У дійсності процеси глобалізації є об’єктивною та невідвратною реальністю, що вже досить тривалий час активно супроводжує людську спільноту. Так, дослідник Ф. Фукуяма пише: “Глобалізація – безкінечна, бо її ніхто не контролює. У планових економіках був хтось, хто очолював уряд і говорив, наприклад: “Ми повинні виробити сто мільйонів тон сталі”. Глобалізація ж є результатом взаємодії мільйонів людей в усьому світі. Вони втілюють власні цілі, спільно створюючи систему, зорієнтовану на впровадження інновацій, а це, в свою чергу, служить їхнім приватним цілям. Глобалізація така ж багатолика, як і ті люди, котрі беруть в ній участь” [6].

Залишається лише прогнозувати яким чином глобалізаційні процеси здатні змінити природу та роль національної держави у політичній системі суспільства. З цього приводу, на основі сценарного аналізу процесів глобалізації та пов’язаних з ними змін функціонування національної держави, у сучасній суспільно-політичній думці, прийнято виділяти три варіанти розвитку подій: *правовий, інформаційний та ресурсний*.

Перший передбачає домінування правових начал у більшості сфер життя суспільства при збереженні тенденції до домінування західної, європейської традиції праворозуміння. “Правовий сценарій розвитку глобалізації – це консервативний, охоронний варіант розвитку,” – пише А. Блінов [4, 134].

Відповідно до **другого** варіанта, величезна роль інформації, яка існує на даний момент, у майбутньому ще більше посилиться. При реалізації цього сценарію, у країн, багатих на людський потенціал, з’являться реальні можливості поліпшити своє становище у світі. Нові лідери зможуть використовувати чинну правову інфраструктуру для забезпечення і захисту своїх інтересів. Держава може втратити роль гаранта монопольного права. На зміну національної держави в її сучасному вигляді можуть прийти нові форми державності. Ними можуть стати особливі наддержавні утворення зі специфічним статусом особистості, структур громадянського суспільства, правових регуляторів та демократичних процедур, в яких влада і функції будуть розподілені за “декількома рівнями”, а традиційна модель держави піддається розмиванню.

Виходячи з логіки **третього** сценарію – ресурсного – в результаті або різкого подорожчання енергоресурсів, або взагалі припинення їх постачання чи блокування нинішніх каналів транспортування, більшою мірою західна модель споживання, стане нежиттєздатною. Таким чином, під загрозу постане саме існування західної цивілізації та її системи цінностей. Розвинені країни, маючи технологічну, військову, економічну і політичну перевагу, зможуть розробити концепції, згідно з якими надра та їх вміст будуть оголошені загальносвітовим надбанням. Внаслідок цього, наголошує А. Блінов, “прогнозується конфлікт між країнами, що розвиваються та розвиненими країнами” [4, 135]. Якщо країнам-експортерам вдасться відстояти свій суверенітет, то можна розраховувати на новий розквіт національної держави в її класичному вигляді, оскільки це буде відповідати інтересам переможців та об’єктивній ситуації. Тоді можна буде спостерігати певного роду неоіндустріалізм (нову хвилю індустріалізації). У разі перемоги розвинених країн на рівні міжнародного права може бути закріплена ієрархія дер-

жав, обсяг повноважень, юридичний статус яких буде істотно відрізнятися.

Щодо реалістичності/нереалістичності цих сценаріїв, дослідники не дійшли поки єдиної думки, проте тенденції трансформації національної держави в добу глобалізації постають нині більш-менш зрозумілими та мають такий вигляд.

Нині виявляється все більш чітка тенденція до стирання граней між традиційними етнічними групами, “розчинення”, “розмивання” їх у більш великих та розвинутих у політичному, економічному та культурному планах спільнотах, що стали, незважаючи на збережену титульну історичну назву, по суті, наднаціональними одиницями.

Водночас вченими висловлюється впевненість у принциповій недосяжності повної однорідності суспільства, навпаки, забезпечення певної міри його розмаїття, є необхідним як для збереження певної міри соціальної конфліктогенності – важливого джерела розвитку, – так і для функціонування його як стійкої системи.

Еволюція національних держав буде відбуватися, в першу чергу, щодо її можливих форм, серйозна зміна конфігурації яких вже сьогодні прогнозується безліччю дослідників. Не менш серйозної модифікації зазнають і функції держави, обмеження (конкретизація) і звуження яких видається природним процесом розвитку державності в добу глобалізації.

На основі національних держав з часом можуть бути створені певні міжрегіональні адміністративно-публічні апарати з розвинутою системою міжнародної бюрократії зі здійснення функцій підтримки світового порядку (та його приватних проявів: політичного, правового, економічного, екологічного) в межах встановленої міжнародної юрисдикції.

Основний же комплекс протиріч у світі, на думку Ф. Фукуяма, буде зумовлений не колізією національних інтересів, а зосередиться між життєвими укладами (модерном та архаїкою), рівнями розвитку (бідністю та багатством) і системами цінностей (релігійними, культурними та світоглядними стандартами), та проходитиме по лініях, що не тільки не співпадуть з кордонами нинішніх держав, а встановляться всередині кра-

їн незалежно від їх приналежності до того чи іншого міжнародного союзу [6].

Таким чином, національна держава, імовірно, збереже своє домінуюче інституційне становище в міжнародних відносинах, але її розвиток в умовах глобалізації буде супроводжуватися значними інституційними та статусними поступками (структурам міжнародного громадянського суспільства, новим суб'єктам міжнародних відносин), обсяг яких визначатиметься процесом адаптації внутрішніх властивостей держави та її адекватністю глобальним змінам зовнішнього середовища.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Андреева О. Кризові тенденції національної ідентичності в Європі та їх вплив на національну ідентичність сучасної України // Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. – Випуск 11. – Київ – Миколаїв, 2007. – С. 81-96.

2. Бек У. Что такое глобализация? Ошибки глобализма – ответы на глобализацию / Пер. с нем. А. Григорьева, В. Седелника; Общ. ред. и послесл. А. Филиппова – М.: Прогресс-Традиция, 2001. – 304 с.

3. Блинов А. Национальное государство в условиях глобализации: контуры построения политико-правовой модели формирующегося глобального порядка. – М.: МАКС Пресс, 2003. – 149 с.

4. Румянцев А. Современное государство и вызовы постиндустриального общества, 2001 [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: www.law.net.ru.

5. Сміт Е. Нації та націоналізм у глобальну епоху. – К.: Ніка-Центр, 2006. – С.121-161.

6. Фукуяма Ф. Глобалізація безкінечна [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://www.ji.lviv.ua/n19texts/fukujama.htm>

7. Хелд Д., Макгрю Э., Гольдблатт Д. Глобальные трансформации. – М.: Праксис, 2004. – 600 с.

8. Castles S. Hierarchical Citizenship in a World of Unequal National-States // Political Science & Politics, 2005 [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: www.apsanet.org

9. Contemporary Crisis of the Nation State? Edited by John Dunn // Political Studies, Volume 42, 1994, Published by Blackwell Publishers. – 232 p.

10. Held D. Democracy: From City-states to a Cosmopolitan Order? // Held David. Prospects for democracy. – Political Studies. – Volume XL, 1992, Published by Blackwell Publishers, pp. 10 – 39.